ТЕРМІН І СЬОГОДЕННЯ

Наталія Мех

РОЗУМ, ТВОРЧІСТЬ, ІНТУЇЦІЯ, ВІДКРИТТЯ…

Інтелектуалісти вважають аксіомою та істиною, що ми пізнаємо дійсність розумом, анатомо-фізіологічним органом якого вони, природно, вважають головний мозок. Але вже у XVII ст., коли інтелектуалізм був всесильним, геніальний математик та мислитель Блез Паскаль указував на кінечність та безсилля ума та запропонував замінити його пізнавальною здатністю, яка відрізнялась би безпосередністю та придатністю для дослідження істини.

Те, що потім Бергсон остаточно назвав *інтуїцією*, Паскаль називав відчуттям тонкощів, чуттям, натхненням, серцем, інстинктом. Усі ці слова однаково позначають у його «Думках» безпосереднє пізнання дійсності, усвідомлення живої реальності, яке є протилежним розсудковому знанню та раціональним викладкам. У найперших своїх дослідженнях Паскаль встановив цю нову різницю між «геометричним умом» та відчуттям тонкощів. Геометричний ум — це саме те, що ми називаємо раціоналістичним або логічним способом мислення; чуття тонкощів — мислення інтуїтивне.

Ум, — говорить Паскаль, — *діє повільно, беручи до уваги стільки принципів, які завжди мають бути наявні, що він похвилинно втомлюється та розбігається, не маючи можливос-*

ті одночасно втримати їх. Чуття діє інакше: воно діє в одну секунду і завжди готове діяти.

Його висновок такий: *Потрібно покладати наші сподівання на чуття, інакше сподівання наше постійно буде хитатися.*

Потім іде відоме висловлення: *Серце має свої причини, які невідомі уму*, та Б. Паскаль додає: *Серце, а не ум відчувають Бога*.

Не один Б. Паскаль був видатним попередником Бергсона на революційному шляху філософії. До бергсонівського методу пізнання близький метод інтроспекції Мен де Бірана — відтворення дійсності у свідомості людини. Своєю чергою Шопенгауер першим довів, що *ум* має лише форми, що він порожня здатність. Філософ протиставив *уму інтуїцію*.

Історично у філософії склалося визначення інтуїції як первинного (органічного) і ненасильницького пізнання, вищого порівняно з інтелектуальним.

Підтвердженням може служити «психологія» поняття інтуїції, що склалася в європейській і російській філософії XX ст. Аналіз цього поняття у філософії А. Бергсона, Н. О. Лосського, С. Л. Франка, Же. Делеза показує, що йому завжди дають низку константних характеристик: цілісність, ненасильство, органічність, відвертість світу, творчість. Отже, інтуїтивне знання на противагу аналізуючому інтелекту, символічній замкнутості раціональності відкриває спосіб відповідального ставлення до світу, до людини, до реальності в її різноманітті.

Інтуїція у філософії XX ст. — метод ціннісного ставлення до світу, визнання рівноцінності всіх можливих площин буття. Вона існує як змістовна аналогія етики «ненасильства», тобто замінює заперечення насильства альтернативним способом відносин.

Наукові джерела *інтуїцію* потрактовують як здатність безпосереднього осягнення істини. Це така форма пізнання, коли за неусвідомленими в цей момент ознаками і, не усвідомлюючи шляху руху власної думки, суб'єкт одержує нове об'єктивно істинне знання про дійсність. Інтуїція — це кульмінаційний момент творчого процесу, коли всі елементи пізнавальної проблеми, які до цього були у відокремленому стані, об'єднуються в єдину систему. Основні характеристики інтуїції при дослі-

дженні: безпосередність, несподіваність, неусвідомленість шляхів одержання нового знання. Раптовість інтуїтивного висновку пов'язана з такою характеристикою інтуїції, як миттєве врахування безлічі даних та факторів ситуації. Ця раптовість є результатом синтетичної діяльності мислення, внутрішні процеси якої не усвідомлюються суб'єктом, оскільки відсутній видимий зв'язок результату з попередньою інтелектуальною діяльністю. Через інтуїцію здійснюється перехід від поступових кількісних змін у з'ясуванні й осмисленні пізнаваної проблеми до результативного її розв'язання.

Інтуїтивне відкриття — це не безпосереднє знання, воно лише має такий вигляд, оскільки досягається в основному в сфері підсвідомої психічної діяльності суб'єкта. Інтуїція опосередкована усім складним ходом попередніх пізнавальних процесів, які були спрямовані на розв'язання певної проблеми. На думку багатьох дослідників, інтуїцію треба розглядати в єдності з логічними засобами та формами пізнання.

Досліджуючи зв'язок *інтуїції* та *творчості*, не можна не звернути увагу на таке поняття, як *винахід* — безпосередній прояв творчого складника в житті в цілому та в науці зокрема.

У праці «Прориви. Історії та стратегії радикальних новацій» Марк Стефік та Барбара Стефік називають чотири основні шляхи, що ведуть до відкриття, основні підходи: *теоретичний*, *аналітичний* (аналіз явищ/даних), *методичний* та *прикладний* (розв'язання проблеми) та подають коментарі до кожного з названих підходів, пор.:

1. Винахід на основі теоретичного підходу. Девізом цього підходу може бути: «Еврика!», або «Згідно з моєю теорією…». При цьому дослідники використовують теорію чи схему/модель. Такий «хліб для душі» дає чимало переваг; а вони можуть стати простим шляхом до ідей, спроможних дати життя винаходові.

2. Винахід на основі аналізу явищ/даних. Гаслом цього підходу може стати: «Це ж дивно!». Винахідник зауважує аномалію або незвичні факти; вміння зосередити на них усю свою увагу, що є його сильною стороною, може привести до винаходу.

3. Винахід на основі методичного підходу. Ось девіз цього методу: «Ну, а тепер я можу це бачити!». Дослідники розробля-

ють нові прилади, які дають можливість спостерігати те, що раніше було недосяжним. Це й стає дороговказом до винаходу.

4. Винахід на основі пошуку розв'язання проблеми/задоволення проблеми. Основний принцип винахідників, що йдуть таким шляхом: «Необхідність — інструмент винаходу». Вчений дізнається про проблему чи потребу, що існує в довколишньому світі, й шукає спосіб розв'язати проблему або задовольнити потребу. Цей підхід стимулює винахід, оскільки проблема, засівши у свідомості винахідника як невгамовна пристрасть, не дає спати вночі. Це мовби світло рампи, сфокусоване на все, що він бачить упродовж цілісінького дня. Винахідник фактично аналізує будь-які ідеї чи результати спостереження як засоби для можливого розв'язання проблеми.

У контексті таких міркувань номінації *винахід*, *відкриття* пов'язані з лексемами *розум*, *ідея*, *прозріння*.

Зазвичай винахідники розповідають про власний досвід з певним подивом, коментуючи мить «Ось воно!» на свій розсуд: «Це просто вразило мене» або «Я знаю відповідь!». Багато хто вважає, що натхнення з'являється мовби нізвідки, без будь-якої попередньої праці». Нагромадження досвіду та попередня наполеглива праця є важливими складниками для підготовки розуму до відкриття, винаходу. Винаходу завжди передує підготовчий процес. Це, на думку дослідників, «ланцюгова реакція, яка цього разу відбувається в свідомості. *Творча праця* наснажує *розум ідеями*. А потім у ситуації, коли постає проблема чи з'ясовується відсутність якоїсь ланки, необхідної для її розв'язання, відбувається ланцюгова реакція і — «Ось воно!». Тоді ми стаємо свідками народження *винаходу*», — відзначають Марк Стефік та Барбара Стефік.

Перешкодою до винаходу можуть стати стереотипи, які з'являються у дослідника в процесі набуття досвіду. Знаючи це, потрібно переорієнтовувати мислення та змінювати його. «Змінене мислення, — як розум новачка. Завдання полягає у тому, щоб змусити мовчати ті складники розуму, які стають на перешкоді творчості. Розум новачка відкритий до нових перспектив та незвичних ідей, що їх експерти вважають абсурдними та беззмістовними». Розум новачка працює без напруження та хвилювання, він вільний та відкритий до всього нового та незвичного.

Слова-поняття *свідомість* і *розум, розум новачка* контекстуально доповнюють одне одного, пор.: *Мені подобається віддавати важкі проблеми аспірантам, — можна почути в дослідницьких лабораторіях. — Вони їх розв'язують, оскільки не відають, що розв'язати їх неможливо*. Цей вислів перегукується з міркуванням: *У свідомості новачка є місце для безлічі можливостей, у свідомості фахівця — лише для декількох*.

Звертаємо увагу на словосполучення *підготовлений розум* та *розум новачка*, що прямо протилежні та постулюють абсолютно різні принципи творчості:

підготовлений розум — це асоціативний зв'язок із настановою «*скористайся своїм попереднім досвідом*»;

розум новачка — «*відкидай свій попередній досвід*».

У семантичному макрополі *Творчість* актуалізуються номінації *дослідження*, *досвід*, *проблема* (*типова чи неординарна*), *припущення*, *розв'язання*, *аргумент*. Названі номінації мають у своїй семантичній структурі компонент 'дослідник', тобто 'суб'єкт творчості', 'творець'. Семантика лексем *винахід*, *відкриття* мотивує функціонування в наукових текстах назв на позначення суб'єкта творчості, завдяки мисленню якого встановлюються певні закономірності, певні закони.

На сучасному етапі пізнання актуалізується поліфонічність мислення, що має своєю передумовою наявність певного простору, у якому може рухатися мислення, послуговуючись різноманітністю мовно-семіотичних засобів та форм, вироблених науковою культурою. Відмова від ідеї жорсткої конкуренції наукового знання і заміна її ідеєю комунікації, «спілкування розуму», де все знання має цінність (оскільки кожна нова ситуація може відкрити в ньому новий, раніше прихований смисл), диктує більш лояльне, ніж раніше, ставлення до неформалізованих, неточних, ймовірнісних форм знання (інтуїтивне знання та ін.). Саме в інтуїтивному знанні часто з'являються геніальні прозріння, тоді як формально точні системи можуть бути змістовно бідними.

Отже, логіка та інтуїція — це два взаємозумовлених механізми наукової творчості, що доповнюють один одного і не існують ізольовано один від одного. Раціональне і чуттєве — це дві сторони єдиного пізнавального процесу, які лише в єдності можуть давати адекватну картину дійсності.